



Valokuva  
Tapani Lehtinen.

## JORMA KOIVULEHTO TÄYTTÄNYT 60 VUOTTA

**H**arvat ovat kuluneen neljännesvuosisadan aikana avustaneet kirjoituksiltaan *Virittäjää* yhtä uskollisesti ja samalla painavasanaaisesti kuin Helsingin yliopiston germaanisen filologian professori Jorma Koivulehto, joka 12. lokakuuta 1994 täytti 60 vuotta. Hänen *Virittäjän* kirjoitustensa lukumäärä lähentelee kahtakymmentä: sivuja kertyy yhteensä kolmisensataa. Kaikkiaan Koivulehdon kotimaisissa ja ulkomaisissa julkaisuissa ilmestyneiden tutkimusten, usein hyvinkin laajojen artikkelien, määrä nousee miltei seitsemäänkymmeneen. *Virittäjällä* lukijoineen on siis todella syytä kiitollisina onnitella Jorma Koivulehtoa jo menneen merkkipäivän sekä myös tähänastisten huomattavien saavutusten johdosta.

Jorma Koivulehto on syntynään tamperelaispoikia, ja Tampereella hän kävi koulunsaakin maineikkaassa Klassillisessa Lyseossa. Pojassa jo varhain herännyt kiinnostus kieliin siellä vain vahvistui, ja lukioluokilla se kohdistui erityisesti saksan kieleen innostavan opettajan, Reino Hietarannan, ansiosta. Helsingin yliopistossa hän opiskeli sitten germaanisen filologian ohella englantilaista filologiaa sekä latinan kieltä ja Rooman kirjallisuutta; hänen opettajiensa joukkoon kuuluivat mm. kansainvälisesti arvostettu germanisti Emil Öhmann sekä huomattavana latinistina ja valtiomiehenäkin tunnettu Edwin Linkomies. Suorittuaan filosofian kandidaatin tutkinnon 1958 Koivulehto oli runsaan vuoden ajan stipen-

diaattina saksan kielen murteentutkimuksen keskuksessa Marburgin Deutscher Sprachatlas -instituutissa, missä hänen tehtäviinsä kuului mm. laatia instituutin materiaalin perusteella kartta 'kitkemisen, perkaamisen' eri ilmauksista saksan murrealueilla. Tähän aineistoon Koivulehto palasi myöhemmin sanastomaantieteellis-etymologisessa väitöskirjassaan »'Jäten' in deutschen Mundarten» (1971).

Kotimaahan tultuaan Koivulehto hoiti aluksi vuoden ajan Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun saksan kielen lehtorin virkaa ja auskultoinnin jälkeen samoin vuoden entisen tamperelaisen opintonsa saksan ja latinan lehtoraattia. Tuo Tampereen aika oli lyhydestään huolimatta Koivulehdon elämässä tärkeä: hän tutustui toisen tamperelaiskoulun kollegaansa, josta tuli hänen vaimonsa. Syksyllä 1963 Koivulehto siirtyi professori Öhmannin pyynnöstä Helsingin yliopistoon germaanisen filologian assistentiksi. Siitä alkoi yhtäjaksoinen akateeminen ura. Väitösvuonna 1971 hänet nimitettiin Helsingin yliopiston germaanisen filologian dosentiksi, 1973 saman aineen apulaisprofessoriksi ja 1983 varsinaiseksi professoriksi. Viisivuotiskautena 1988–1993 Koivulehto oli Suomen Akatemian tutkijaprofessorina. Suomalaisen tiedeakatemiaan jäseneksi hän on tullut 1987 sekä kirjeenvaihtajajäseneksi Göttingenin tiedeakatemiaan 1988 ja Itävallan tiedeakatemiaan 1991.

Tällaisissa merkkipäiväkatsauksissa on tapana käydä läpi jubilaarin julkaisuja ja selvittää niiden tärkeimpiä tutkimustuloksia. Koivulehdon kohdalla on runsaudenpuolan vuoksi pakko tyytyä vain muutamien yleispiirteiden hahmottamiseen. Tällöin on vielä syytä muistaa, että Koivulehdon tuotantoon kuuluu jo mainitun väitöskirjan lisäksi luonnollisesti myös muuta pelkästään germanistista tutkimusta. Suurimmalle osalle hänen suomalaisista lukijoistaan ovat

kuitenkin tunnetuimmiksi tulleet hänen lukuisat suomen ja sen sukukielten lainasanoja koskevat työnsä.

Koivulehdon esittämät lainaetymologiat käsittävät puolen kolmasosaa sanaa, joista liki kaksi kolmasosaa koskee (itämeren)suomen germaanisia lainasanoja. Aivan ensimmäisiin niitä koskeviin julkaisuihin kuuluu Virittäjässä 1970 ilmestynyt artikkeli »Suomen *laiva*-sanasta». Jo aikaisemmin saksan murteita käsittelevän väitöskirjan yhteydessä Koivulehdon huomio oli kiinnittynyt suomen kielen vanhoihin germaaniisiin lainasanoihin ja niistä käytyihin kiistoihin, joihin hän perehtyi varsinkin A. D. Kylstran näiden sanojen tutkimushistoriaa käsittelevän kirjan avulla. Germaanisista lainasanoista oli runsaan vuosisadan ajan kirjoitettu hyvinkin paljon, mutta ei vielä lopullisesti, vaikka joistakuista ehkä siltä tuntuikin. Nuorella tutkijalla piti olla omapäistä rohkeutta, kun hän rupesi availemaan tutkimuksessa lukkoonlyötyjä ratkaisuja ja penkomaan monien tuolloin vanhanaikaisiksi katsomia kielihistoriallisia asioita.

Koivulehto oli juuri oikea mies tuohon tehtävään: Siihen asti germaanisten lainasanojen tutkijat olivat yleensä olleet joko germanisteja, joiden äidinkieli oli muu kuin suomi, tai fennistejä (fennougristeja), joilla ei ollut germanistin koulutusta. Germanisti Koivulehto syventyi vuosien kuluessa tapansa mukaan perinpohjaisesti äidinkiensä historiaan sen varhaisimpia vaiheita myöten ja ylipäättänsä suomen ja sen sukukielten tutkimukseen — ensin fennistejä, sitten fennougristeja ja myöhemmin vielä uralisteja hämmästyttäen ja ehkä häkellyttäenkin. Hän rupesi myös alun pitäen soveltamaan lainasanatutkimukseen uusia näkökohtia ja metodeja, kuten esim. fonemistisyyden, fonotaksin ja morfeemianalyysin huomioon ottamista. Koivulehto olikin jo pian omalla sarallaan tunnustettu ja

arvostettu »modernisti» muiden joukossa. Ja vielä paljon enemmän: hänen töittensä mukana koko suomen kielen lainasanatutkimus ja kontaktitutkimus yleisemminkin tuli käänteentekevään vaiheeseen.

Koivulehdon tähänastisten lainasanatutkimusten kohteet voidaan jakaa neljään ryhmään: (1) itämerensuomen ja saamen germaanisiet kosketukset, (2) itämerensuomen ja saamen balttilaiset kosketukset, (3) itämerensuomen esigermaanisiet ja esibalttilaiset kosketukset ja (4) suomen ja sen sukukielten indogermaanisiet lainasanat, varsinkin indogermaanisien laryngaalin sisältävät lainat. Etymologisen tutkimuksen piiriin kuuluvat lisäksi Koivulehdon kirjoittamat artikkelit eri germaanisten sanojen alkuperästä sekä kannanotot, joissa hän on puuttunut suomen ja sen sukukielten sanojen »sisäiseen» etymologiaan. On syytä muistaa myös Koivulehdon kevätkaudella 1988 radiossa pitämät viikoittaiset viiden minuutin »Sananselitykset», kaiken kaikkiaan 18 esitelmää, joita sitten julkaistiin Kielipostin useissa numeroissa (ja jotka oikeastaan tulisi vielä lisätä alussa mainittuun julkaisujen määrään). Ne osoittavat, kuinka Koivulehdolla on oivallinen taito esittää asiansa suurellekin yleisölle.

Virittäjässä Koivulehdon ensi kerran esittämistä monista germaanisista lainasanoista mainittakoon tässä vain malliksi tusina: *asia* (1981, 1982), *hauta* (1976), *kai-vata* (1970), *käydä* (1976), *lakata* (1974), *paikka* (1981), *pieni* (1976), *pinta* (1981), *rasia* (1981, 1982), *rasva* (1986), *suuri* (1979), *väsyä* (1976). Itämerensuomen germaanisten lainasanojen osalta Koivulehto on pystynyt uusien etymologioiden ja uusien äänteellisten kriteerien avulla osoittamaan, että kielentutkimuksessa varhemmin yleisesti esitettyä ajanlaskumme alkua on itämerensuomen vanhimpien germanikosketusten kannalta pidettävä liian myöhäisenä ajankohtana. Lainakerrostumia voidaan

osoittaa useampiakin, tärkeimpinä nämä kaksi: toisaalta lainasanat, jotka on saatu jo varhaiskantasuomen ja keskikantasuomen aikana, toisaalta ne lainat, jotka kuuluvat vasta myöhäiskantasuomeen. Vain jälkimmäiset on saatu ajanlaskun alussa ja ensimmäisinä vuosisatoina. Niitä vanhemmat lainasanat kuuluvat sen sijaan ilmeisesti jo pronssikauteen (1500–500 eKr.). Niihin kuuluu myös varhaiskantasuomalaisia lainoja, jotka esiintyvät itämerensuomessa ja/tai saamessa; näyttäisivätpä muutamat sanat levinneen volgalais- ja jopa permiläis-kieliin asti. Vanhimmat saameen suoraan saadut germaanolainat ovat peräisin kantagermaanisesta eivätkä kantaskandinaavisesta kielimuodosta, kuten vanhastaan oli esitetty. Koivulehdon yksityiskohtaisesti perustelemaat kielitieteelliset päätelmät (ks. esim. »Vanhimmissa germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä I–II», Virittäjä 1976) loksahivat yhteen sekä virolaisten ja suomalaisten arkeologien (Harri Moora, Unto Salo) että Paul Aristen ja Kustaa Vilkunän itämerensuomalais-germaanisten kontaktien varhaisuudesta esittämien käsitysten tai arveluiden kanssa.

Äskeisestä on Koivulehdon mukaan seurauksena myös se, että kantagermaanisien kielimuodon alkamisajankohta on siirrettävä varhaisemmaksi kuin usein esitetty noin 500 eKr. tai vielä myöhäisemmät arviot. Germaanisien alkukodin paikka ei näyttäisi olleen nykyisen Pohjois-Saksan alueella, kuten tutkimuksissa on esitetty, vaan Skandinavian niemimaan keski- ja eteläosissa, Tanskassa ja Itämeren etelärannikolla, mikä vastaa vanhempaa traditionaalista käsitystä.

Itämerensuomen balttilaisiakin lainasanoja Koivulehto on jäljittänyt yli kolmekymmentä. Ensimmäiset näistä ilmestyivät 1979 eri tahoilla: Virittäjässä *siula*, Finnisoh-ugrische Forschungenissa *ohra* ja Hans Frommin juhlaohjelmassa mm. sanasar-

ja *karsi*, *kirsi* ja *korsi*. Viimeisimpiin taas kuuluu muiden *e*-loppuisten lainasanojen yhteydessä käsitelty *huone* Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirjassa 1992 ja ennen muuta Virittäjän Havaintoja-osastolle 1993 sijoitettu »Suomi», joka on loistava näyte Koivulehdon kyvystä operoida balttilais-saamelaisilla ja balttilais-itämerensuomalaisilla kontakteilla. Saameen suoraan saadut varhaiset balttilainat (mm. Károly Rédein juhla-kirjassa 1992) osoittavat yhdessä varhaisten vain saameen tulleiden germaanilainojen kanssa (esim. Groningenin symposiumin julkaisussa 1992), miten saamesta jo hyvin aikaisin muodostui itämerensuomesta erillinen kielimuoto.

Koivulehdon esittämien lainojen joukko on aikaa myöten kasvanut myös sellaisilla suomen ja sen sukukielten sanoilla, joiden hän äänneellisten kriteerien puolesta katsoo olevan edellä käsiteltyjä suhteita vanhempia eli jotka ovat peräisin kantagermaania ja kantabalttia varhaisemmalta kaudelta. Näitä ovat esigermaanisesta ja esibalttilaisista lainat. Tällaiset lainasanat kuvastavat vielä indogermaanisesta kantakielen rekonstruktio-astoa mutta rajoittuvat lainantajapuolen levikiltään joko kokonaan tai pääasiassa myöhemmälle germaaniselle ja/tai balttilais-slaavilaiselle taholle; lainasanat ovat siis peräisin sellaisista indogermaanisista murteista, joista mainitut kieliryhmät ovat kehittyneet. Suomalais-ugrilaisissa kielissä lainat tavataan läntisellä kielialueella: yksinomaan itämerensuomessa, itämerensuomen lisäksi myös saamessa tai itämerensuomessa ja volgalaisissa kielissä. Näihin tapauksiin Koivulehto kiinnitti huomiota ensimmäisen kerran varsinaisesti Suomalais-ugrilaisen Seuran satavuotissympo- siumissa 1983, jolloin hän esitti esigermaanisesta etymologiat sanoille *susi* ja *tosi* sekä esibalttilaisen alkuperän *sora*-sanalle (»Seit wann leben die Urfinnen im Ostsee- raum? Zur relativen und absoluten Chrono-

logie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen», julkaistu Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksissa 185). Sellaisessa tapauksessa kuin *salko* voidaan äänne- kriteerien perusteella päätellä, ettei se voi olla peräisin sen enempää kantabaltista kuin kantagermaanistakaan, mutta kylläkin sekä esibalttilaisesta että esigermaanisesta (indogermaanisesta) kielimuodosta.

Koivulehdon indogermaanisina lainoina pitämässä tapauksissa on varsinkin sellaisia sanoja, joissa kuvastuu lainanantaja- taholla esiintynyt indogermanistiikan (kiisitellynkin) laryngaaliteorian mukainen äänne. Niihin kuuluu Koivulehdon mukaan kunkin kielivaiheen äännetasoa vastaten mm. uralilaisiksi, suomalais-ugrilaisiksi ja varhaiskantasuomalaisiksi katsottavia tapauksia, joista viimeksi mainitut edustavat lähinnä edellä käsiteltyjä esibalttilaisia ja esigermaanisista lainoja. Ensimmäisen tällaisen sanan (*pohtaa*) Koivulehto julkisti 1981 ja taaskin Virittäjässä (»*Paikan ja joukon tulo kieleen*»). Kymmenen vuotta myöhemmin, jolloin Itävallan tiedeakatemian julkaisema Koivulehdon kirja »Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie» ilmestyi, Koivulehdon esittämien etymologioiden määrä oli kasvanut 24:ään, ja jos otetaan vielä huomioon ne tapaukset, joissa sanan- alkuisesta laryngaalista ei ole jälkeäkään, 26:een. Monet näistä koskevat nyky-suomen aivan tavallisia sanoja: *ehkä*, *ehttä*, *ihminen*, *kasvaa*, *kesy*, *kesä*, *kokea*, *kulkea*, *nainen*, *soutaa*, *tuuli*, *uni*. Kirjan tarkoitus ei ole vain paljastaa uusia lainasanoja, vaan todistaa niiden avulla laryngaaliteorian paik- kansapitävyys. Kansainvälinen arviointi on ollut varsin positiivista.

Koivulehdon lainasanatutkimukset eivät siis kohdistu nykyisellään vain suomeen ja itämerensuomeen, vaan suomalais-ugrilaisiin, jopa uralilaisiin kieliin. Hän on alueellaan niin kvantitatiivisesti kuin kvalitatiivisestikin lyömätön tutkija, joka ei ole

koskaan pysähtynyt paikalleen, vaan on herkeämättä hakemassa yhä uusia mahdollisuuksia. Yksittäisten etymologioiden käsittelyn ohella hän on jo varhain ruvennut kehittämään synteesejä lainakontaktien eri vaiheista, niiden ajasta ja paikastakin. Suomen kielen historian tutkimus on tehnyt hurjan harppauksen eteenpäin viimeisten kahdenkymmenenviiden vuoden aikana Jorma Koivulehdon ansiosta.

Tutkimus on myös Koivulehdon varsinainen harrastus. Koulupoikana häntä kiinnosti kasvien keräily ja hän ahmi tähtitieteellistä kirjallisuutta, nuorena miehenä hän teki vesi- ja öljyvärimaalauksia, ja aviopuolison kanssa hän on hoitanut kasvitarhaa; viime vuosina maalaus on taas tuonut vaihtelua arkeen. Eikö tutkija-Koivulehdonkin tunnista mainituista harrastuksista: tukevas-ti maassa pysyvä, kauas tähyilevä, luova taiteilija?

Se joka on joutunut omaa työtä tehdes-

sään turvautumaan Koivulehdon asiantuntija-apuun, on saanut vastaansa aina valmiin, asiaan väsymättä ja perusteellisesti paneutuvan ihmisen. Kun Koivulehdolle on sitten aikaa myöten rohjennut esittää myös omia arveluitaan ja ehdotuksiaan lainasanoiksi, on reaktiona voinut useamman kerran olla ensin huokaus ja sen jälkeen toteamus: »Voi voi, kyllä minäkin olen sitä ajatellut.» Mutta aina hän muistaa myös tähdentää sitä, että ajatusten yhdensuuntainen kulku on vain omiaan tukemaan etymologian oikeellisuutta. Samalla tällaisessa keskustelussa on saanut selvän vihjeen: Jorma Koivulehdolla on taatusti pöytälaatikoissaan vielä täysi arsenaali uusia lainasanoja. Virittäjän lukijoille riittää siis varmasti tuleviksikin vuosiksi täysipainoista, mielenkiintoista ja jännittävää luettavaa. ■

OSMO NIKKILÄ

Kehruutie 5 B 21, 00410 Helsinki

## KERTOMUS KOTIKIELEN SEURAN 119. TOIMINTAVUODESTA

**S**adantenayhdeksäntenätoista toimintavuotenaan Kotikielen Seuralla on ollut viisi kokousta, joissa on käynyt keskimäärin 33 henkeä. Kokouksissa on pidetty seuraavat esitelmät:

14. maaliskuuta 1994, vuosikokouksessa, esimies professori HEIKKI PAUNONEN: »Yksilön kieli, kieliyhteisön ehdot».

21. huhtikuuta fil. tri JUHA LESKINEN: »*Ihahaa, brühühü, splash* — imitatiiveja meiltä ja muualta».

13. lokakuuta tohtori SUSANNA SHORE: »Uuden ja tunnetun prosodisesta merkinästä».

17. marraskuuta professori AULI HAKULINEN ja professori MIRJA SAARI: »Temporaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi».

16. helmikuuta 1995 hum. kand. SALLA KURHILA: »Erimielisyys kulttuurienvälisessä institutionaalisessa keskustelussa».

Seuran esimiehenä on toiminut professori HEIKKI PAUNONEN, ensimmäisenä varaesimiehenä dosentti LEA LAITINEN, toisena varaesimiehenä tohtori KAISU JUUSELA, sihteerinä lisensiaatti VESA KOIVISTO, varasihteerinä ylioppilas MINNA HARMANEN, rahastonhoitajana maisteri MARI SIHOINEN, tilintarkastajina maisteri KAIJA MALLAT ja eko-